

ΝΟΜΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ

Μαρία Μπότη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι νομικοί όροι τις περισσότερες φορές δεν αντιστοιχούν σε αντικείμενα με φυσική υπόσταση, αλλά εκφράζουν νομικές έννοιες τις οποίες οι νομικοί μέσα στον χρόνο και σε διαφορετικούς τόπους έχουν αποκαλέσει διαφορετικά. Ποια θα πρέπει να είναι η επίδραση του χωροχρόνου στην νομική ορολογία; Ποια είναι η 'ορθή' επιλογή της λέξης όταν μεταφράζουμε από την ελληνική προς την αγγλοσαξονική νομική γλώσσα; Πότε δεν είναι αντιδεοντολογικό να πλησιάσουμε περισσότερο προς τη γλώσσα-στόχο, έστω υποχωρώντας σε κάποιο βαθμό έναντι της δικής μας; Η απάντηση δεν εξαρτάται μόνο από το σημαίνον πρόσωπο του αναγνώστη, αλλά και από την αντίληψη που θα στηρίξουμε ως προς την προστασία της επιλογής της 'απεικόνισης' του δικού μας συστήματος.

LEGAL TERMINOLOGY AND ETHICAL DILEMMAS

Maria Bottis

SUMMARY

Legal terms, most of the time, do not represent objects with a natural existence, but legal concepts, which lawyers in different times and places have named differently. Should legal terminology be influenced by time and place? Which is the 'correct' choice of the word, when we translate from Greek into Anglosaxon legal language? When is it not unethical to approach more the target-language and leave our own behind? The answer does not only depend upon the most important person of the reader, but also by the view we will support as to the protection of the choice of the representation of our own system.

1.

Το δίκαιο αγγίζει ουσιαστικά όλα όσα μας αφορούν. Η γλώσσα του δικαίου είναι εξαιρετικά πλούσια και σύνθετη, γεμάτη με έννοιες τις οποίες οι νομικοί στην Ελλάδα έχουν αποκαλέσει 'αόριστες νομικές έννοιες'. Η εφαρμογή, ερμηνεία, εξειδίκευση και αμφισβήτηση των νομικών αυτών εννοιών μέσα στους νόμους, τις συμβάσεις, τις διαθήκες και άλλα νομικά κείμενα είναι για τους νομικούς και τους δικαστές μια ενασχόληση καθημερινή και εξαιρετικά σημαντική. Η συγκεκριμένη σημασία που θα δοθεί σε έναν όρο και μόνο (πχ πρόθεση) μπορεί να σημαίνει ταυτόχρονα ότι κάποιος θα καταδικασθεί για ένα βαρύ έγκλημα. Οι ηθικές, πέραν

όλων των άλλων, δεσμεύσεις του νομικού μεταφραστή, είναι εξ ίσου καίριες και το ζήτημα της ηθικής της μετάφρασης πάντοτε επίκαιρο.

Από τις πρώτες επιταγές της ηθικής αυτής, όταν μιλάμε για μετάφραση, είναι η αλήθεια-ότι δηλαδή, ο μεταφραστής πρέπει στις μεταφράσεις του να είναι ειλικρινής. Το βλέπουμε αυτό, μέσα στα κείμενα των Κωδίκων Δεοντολογίας για Μεταφραστές ή Διερμηνείς, σε μόνιμη βάση. Η ηθική επιταγή της ειλικρίνειας, βέβαια, δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο της ηθικής της μετάφρασης-φυσικά, και ο ιατρός οφείλει να είναι ειλικρινής με τους ασθενείς του, ο δικηγόρος με τους πελάτες του και ο μεταφραστής με τους αναγνώστες του. Στην περίπτωση μάλιστα της μετάφρασης, φαίνεται πάρα πολύ εύκολο, εκ πρώτης όψεως, να είναι κανείς ειλικρινής: προφανώς, είναι πιο εύκολο από το να ανακοινώνεις στον ασθενή σου ότι έχει μάλλον πέντε μήνες ζωής μπροστά του, ή στον πελάτη σου, ότι μάλλον θα καταδικασθεί σε κάθειρξη. Διάλεξα, βέβαια, τα πιο ‘ζωντανά’ και τραγικά παραδείγματα από την υποχρέωση ειλικρίνειας και ενημέρωσης της ιατρικής ηθικής και της ηθικής της δικηγορίας. Παρόλα αυτά, τα πράγματα δεν είναι έτσι-μπορεί οι συνέπειες αντικειμενικά μιας ‘μη ειλικρινούς’ μετάφρασης να μην είναι τόσο εμφανώς σοβαρές από αυτές που ανέφερα, αλλά η δυσχέρεια στην εκπλήρωση της ηθικής επιταγής της αλήθειας της μετάφρασης είναι πραγματικά, σε πολλές περιπτώσεις, μεγάλη.

Γιατι συμβαίνει αυτό; Η νομική επιστήμη είναι ‘κατασκευασμένη’, σαν ένα κτίριο, πάνω στη βάση ενός συστήματος των αόριστων νομικών εννοιών τις οποίες ανέφερα παραπάνω. Μιλώ για σύστημα εννοιών και όχι για σύνολο, βέβαια, γιατί οι αόριστες αυτές νομικές έννοιες είναι συνυφασμένες η μια με την άλλη και η ερμηνεία της μίας σαφώς επηρεάζει την ερμηνεία κάποιας άλλης. Παραδείγματα τέτοιων εννοιών είναι: αρμόδιος, άκυρος, καλή πίστη στις συναλλαγές, απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος, διευθυντικό δικαίωμα, συντρέχον πταίσμα, υπαιτιότητα, αμέλεια, ζημία, αιτιώδης σύνδεσμος (μεταξύ αμέλειας/παρανομίας και ζημίας) κλπ.

Αυτές οι λέξεις, οι αόριστες νομικές έννοιες, απεικονίζουν τον νομικό κόσμο όπως τον είδαν με τα μάτια τους οι νομοθέτες, οι νομικοί που τις ενέταξαν μέσα στο δίκαιο. Άλλες είναι πάρα πολύ παλιές, πχ από τους Ρωμαίους (οι οποίοι μας

παρέδωσαν ένα θευμάσιο έργο με το δίκαιό τους), όπως η καλή πίστη (*bona fides*) και άλλες είναι εντελώς καινούργιες, λόγω και της επίδρασης της σύγχρονης τεχνολογίας (πχ *cyberfraud*, *hacking* κλπ). Πολλές φορές βρίσκουμε στα νομικά κείμενα και λατινικές λέξεις ή φράσεις. Μέχρι πρόσφατα, το Ρωμαϊκό Δίκαιο ήταν υποχρεωτικό μάθημα στις ελληνικές Νομικές Σχολές (κι ακόμη είναι σε μερικές αγγλικές). Όχι ότι το ρωμαϊκό δίκαιο έχει πλέον κάποιες συγκεκριμένες εφαρμογές που επιβίωσαν μέσα στους αιώνες, αλλά ίσως και σαν δείκτης μια μεγάλης και αρχαίας επιστήμης, θεωρήθηκε ότι οι νομικοί πρέπει να γνωρίζουν τις έννοιές του. Όταν, πάντως, χρησιμοποιείται μια πχ λατινική λέξη, οπωσδήποτε, ως έναν σημαντικό βαθμό τουλάχιστον, ταυτόχρονα αναπαράγεται και η απεικόνιση που είχε για τη λέξη αυτή ο ρωμαϊκός νομικός κόσμος.

Ταξιδεύοντας μέσα στον χρόνο, είναι ειλικρινές να χρησιμοποιούμε τις λατινικές αυτές λέξεις? Υπάρχουν λατινικές λέξεις που έχουν πραγματικά επιβιώσει, όπως πχ η θεωρία της *res ipsa loquitur* ('το πράγμα μιλάει από μόνο του'¹). Η θεωρία αυτή, που εφαρμόζεται στις αδικοπραξίες, απαλλάσσει τον ενάγοντα από την υποχρέωση να αποδείξει την αμέλεια του εναγομένου, όταν τα πραγματικά περιστατικά που αποδεικνύονται υποδεικνύουν μια ζημία η οποία, λογικά, δεν επέρχεται χωρίς να μεσολαβήσει αμέλεια (πχ ο ασθενής μπαίνει στο χειρουργείο για εγχείρηση χολής και βγαίνει με ένα άκρο λιγότερο). Σε αυτή την περίπτωση, πραγματικά μπορεί κανείς να μείνει με τον λατινικό όρο.

Από την άλλη μεριά, εάν ο νομικός μεταφραστής σέβεται ιδιαίτερα τον ρωμαϊκό κόσμο και πιστεύει ο ίδιος ότι η λατινική πρέπει να παραμείνει μέσα στη νομική γλώσσα, μπορεί μεταφράζοντας σε κάποιες περιπτώσεις να χρησιμοποιεί τους λατινικούς όρους, έστω κατανοητούς και στην Ελλάδα και τον αγγλοσαξονικό κόσμο, αντί για τους αγγλικούς; Ή, το πιο σύνηθες, να αφήνει χωρίς μεταφραση έναν λατινικό όρο που περιέχεται σε ένα ελληνικό νομικό κείμενο; Στην πρώτη περίπτωση, κατά κάποιον τρόπο επιβάλλει στον ανύποπτο αναγνώστη τη δική του θεώρηση για το δέον της νομικής μετάφρασης μαζί με την απεικόνιση που είχε ο

¹ Στο αστικό δίκαιο, ειδικά για θέματα αδικοπραξιών, σχεδόν όλοι οι νομικοί καταλαβαίνουν ότι η φράση αυτή σημαίνει 'κανονικά, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει εκτός εάν κάποιος είναι αμελής', Mellinkoff, *Dictionary of American Legal Usage*, 560-61, 1992.

ρωμαίος νομικός γλωσσοπλάστης πριν από πάρα πολλά χρόνια. Στη δεύτερη περίπτωση, που θα είναι και πιο συνηθισμένη, σέβεται την αρχική επιλογή του συγγραφέα του κειμένου-πηγή, αλλά και την αναπαράγει.

Θέλω να τονίσω ότι οι φαινομενικά ανώδυνες επιλογές εδώ υποκρύπτουν κινδύνους. Η λατινική φράση *res gestae* είναι ένα παράδειγμα ως προς αυτό. Η μετάφρασή της είναι 'πράγματα που έγιναν'. Στις αρχές του 1800, σήμαινε δηλώσεις που είχαν συμπεριληφθεί μέσα σε συμβάσεις και επομένως, ήταν αποδεκτές ως αποδεικτικά στοιχεία, χωρίς να μπορούν να αποκλεισθούν λόγω της αρχής της απαγόρευσης της έμμεσης απόδειξης (πχ έμμεση είναι η απόδειξη που αναφέρεται σε κάτι που ο Α είχε πει στον Β και ο Β έρχεται να το αναφέρει στο δικαστήριο). Με τον χρόνο όμως, οι αγγλοσάξονες νομικοί χρησιμοποίησαν τον όρο *res gestae* για πολύ περισσότερες και διαφορετικές δηλώσεις που είχαν γίνει *περίπου* κατά το διάστημα που είχε γίνει και η επίδικη σύμβαση. Σταδικά, '*res gestae*' σήμαινε κάθε δήλωση που έπρεπε να γίνει δεκτή σαν μέσο απόδειξης, εκτός κανόνος εμμέσου απόδειξης. Τελικά, η χρήση της κατακρίθηκε ως είτε άνευ νοήματος, είτε ως ευθέως επικίνδυνη². Έρχομαι τώρα στον μεταφραστή. Βρίσκει την *res gestae* στο ελληνικό κείμενο. Θα κρατήσει τον λατινικό όρο; Θα βάλει μια υποσημείωση με όλα τα παραπάνω; Θα επιλέξει τον αγγλικό όρο, αφού βρει σε τι ακριβώς αναφέρεται η *res gestae* στο ελληνικό κείμενο; Αν το βρει στο αγγλικό κείμενο, και πάλι, πως θα το μεταφράσει;

Θέλω να δώσω εδώ ένα άλλο παρεμφερές παράδειγμα. Πρόσφατα έγγραφα, σαν μέρος της *International Encyclopaedia of Laws* του *Kluwer Law International* το *Tort Law Hellas*, δηλαδή το ελληνικό δίκαιο των αδικοπραξιών, γραμμένο στα αγγλικά. Προφανώς, η επιλογή της αγγλικής νομικής ορολογίας ήταν μια συνεχής άσκηση. Αν πάρουμε την ίδια τη λέξη 'αδικοπραξία', διαπιστώνουμε ότι στην Αγγλία και στην Αμερική, ο όρος που έχει εδώ και πολλά χρόνια επικρατήσει, χωρίς καμία αμφοβολία, είναι ο όρος *tort*. (Είναι ενδιαφέρον, νομίζω, ότι ο όρος προέκυψε από τον λατινικό όρο '*torvus*', που σημαίνει 'στριμμένος, στρυφνός' και απεικονίζει

² "Η φράση *res gestae* είναι επικίνδυνη στη χρήση της, γιατί η αοριστία της προκαλεί σύγχυση ενός κανόνα με έναν άλλον και επομένως, αβεβαιότητα για τα όρια εφαρμογής και των δύο..", *Wigmore*, 6 *John Wigmore, Evidence*, 1767 at 255 (*Chadbourne rev. Ed.* 1976).

μια συμπεριφορά που δεν είναι 'ευθεία' και σωστή). Αλλά υπάρχει και ο όρος *delict*. Αυτός ο όρος προέρχεται από το γαλλικό *delit*, αλλά σημαίνει και αδικοπραξία στην Σκωτία. Ο συγγραφέας³ της 'αδελφής' μονογραφίας της *Tort Law Hellas*, της *Contracts Law Hellas*, όπου αναφερόταν στην αδικοπραξία, είχε επιλέξει τον όρο *delict*, γιατί (όπως μου εξήγησε) '..είμαστε πιο κοντά με το γαλλικό σύστημα, παρά με το αγγλοσαξονικό..με ενδιαφέρει να μείνω όσο το δυνατό περισσότερο με την ευρωπαϊκή ορολογία, παρά με την αμερικανική, αφού τα συστήματά μας είναι τόσο διαφορετικά..άλλωστε, κανείς δεν με υποχρεώνει να επιλέξω άλλο όρο από τον όρο *delict*'⁴. Από την άλλη μεριά, στη δική μου έρευνα είχα πεπεισθεί ότι ο όρος *delict* για έναν αγγλοσάξονα νομικό, εκτός Σκωτίας, σχεδόν δεν σήμαινε τίποτε⁵. Εμένα δε, ίσως και επειδή εκπαιδεύθηκα στις ΗΠΑ, δεν με πείραζε καθόλου να 'ξεχάσω' τα ζητήματα ευρωπαϊκής αλληλεγγύης κλπ ούτε και ήθελα να επιβάλλω έναν σκωτσέζικο όρο σε πιθανούς άγγλους/αμερικανούς αναγνώστες. Τελικά, όπως ήταν τελικά φυσικό, οι δύο μονογραφίες αναφέρονται σε άλλον όρο η κάθε μια για την έννοια αδικοπραξία. Ένας παρεμφερής προβληματισμός είναι εάν θα επιλεγεί ο ελληνικός όρος μεταφραζόμενος στα αγγλικά, ή ο όρος που έχει επικρατήσει στη γλώσσα-στόχο. Ο όρος συντρέχον πταίσμα, για παράδειγμα, πρέπει να μεταφραστεί 'concurrent fault', όπως είναι η ακριβής μετάφρασή του από τα ελληνικά, ή ο όρος *contributory fault*, όπως έχει επικρατήσει στην αγγλοσαξονική νομική γλώσσα; Στην μονογραφία επέλεγα συνήθως τον αμερικανικό όρο, στηριζόμενη στην 'επιείκεια' προς αγγλοσάξονες αναγνώστες, νομίζω όμως ότι ήταν κάτι παραπάνω από αυτό τελικά: μια θετική άποψη για την παγκοσμιοποίηση του δικαίου.

³ Καθ. Μ. Σταθόπουλος, Νομική Σχολή Αθηνών.

⁴ Προσωπική συνομιλία με τον συγγραφέα για τους όρους αυτούς (και για πολλούς άλλους). Πραγματικά, το ηπειρωτικό νομικό σύστημα και το αγγλοσαξονικό, παρουσιάζουν, ως γνωστόν, σημαντικές διαφορές, κάθε είδους. Πάντως, '...ενώ μέχρι πρόσφατα ήταν ευρύτατα διαδεδομένη η αντίληψη ότι το common law και το civil law αποτελούν δύο τελείως ασυμβίβαστα μεταξύ τους δικαστικά συστήματα, σήμερα κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος η άποψη ότι οι θεσμοί που αναγνωρίζουν και οι λύσεις που δίνουν αυτές οι ενότητες των δικαίων, τουλάχιστον στον χώρο του ιδιωτικού δικαίου, δεν διαφέρουν μεταξύ τους κατ'ουσίαν ή τουλάχιστον συγκλίνουν...', Γεωργιάδης, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΙονΕπΔ 2002, 2, 7.

⁵ Rossini, *English as a Legal Language*, Kluwer Law International, 1998, 24.

Η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία που ήδη έχει αρχίσει, τα συστήματα πλησιάζουν μεταξύ τους συνεχώς και ήδη έχει γίνει μια πολύ συστηματική προσπάθεια ενοποίησης του ευρωπαϊκού δικαίου. Βλέπουμε βιβλία με τίτλους όπως 'Unification of Tort Law: Wrongfulness'⁶, συνέδρια με στόχους τη συνταξη κειμένων ευρείας εφαρμογής δικαίου κλπ κλπ. Βλέπουμε όμως ότι δεν είναι όλοι σύμφωνοι με την παγκοσμιοποίηση του δικαίου, ή και γενικότερα, με την παγκοσμιοποίηση. Βλέπουμε σαφείς και έντονες αντιδράσεις ανθρώπων κατά της ιδέας αυτής. Το ηθικό ερώτημα είναι, επομένως, αφού δεν είναι όλοι σύμφωνοι με αυτό, πως ένας μεταφραστής, με τις επιλογές που περιέγραψα παραπάνω, οι οποίες στηρίζουν την ιδέα της παγκοσμιοποίησης, έχει το δικαίωμα να επιβάλλει την δική του πολιτική επιλογή στους αναγνώστες, συνήθως μάλιστα χωρίς εκείνοι να μπορούν να κατανοήσουν ότι κάτι τέτοιο συμβαίνει. Μπορεί ο μεταφραστής να έχει εκπληρώσει τις ηθικές του υποχρεώσεις ειλικρίνειας και αληθινής μετάφρασης στους αναγνώστες του, όταν με τις ίδιες τις λέξεις που διαλέγει ταυτόχρονα προωθεί κάποια άγνωστη σε αυτούς πολιτική; Πουθενά αλλού ίσως δεν είναι τόσο φανερή η τεράστια υπολανθάνουσα δύναμη της γλώσσας.

Εγώ διάλεξα μια ασφαλή, κατά κάποιον τρόπο λύση. Στην εισαγωγή της μονογραφίας⁷ ανέφερα τους σχετικούς μου προβληματισμούς και ενημέρωσα, κατά κάποιον τρόπο, τους αναγνώστες ότι η επιλογή της ορολογίας έγινε και με βάση την προώθηση της ιδέας της παγκοσμιοποίησης του δικαίου. Επίσης, όπου θεωρούσα ότι ο αγγλοσαξονικός όρος ήταν πιο πετυχημένος σαν απεικόνιση της αόριστης νομικής έννοιας από τον ελληνικό, προτιμούσα εκείνον και όχι την κατά λέξη μετάφραση του δικού μας όρου. Παράδειγμα για αυτό: στα μέρη όπου αναφέρονται ειδικές αδικοπραξίες, όλα τα ειδικότερα αδικήματα στους τίτλους της ανάλυσής τους τα μετέφερα σαν 'wrongful interference with the right to...(a mortgage, an inheritance etc)'. Στο ελληνικό δίκαιο δεν αναφερόμαστε συνήθως στην έννοια συγκεκριμένων μορφών της αδίκης συμπεριφοράς σαν άδικη, εσφαλμένη, χωρίς δικαίωμα, *ανάμειξη* σε ζητήματα που αφορούν κάποιον άλλον. Η αγγλοσαξονική απεικόνιση όμως, εδώ, κατά τη γνώμη μου είναι πάρα πολύ

⁶ Kluwer Law International, H Koziol, ed.

⁷ Canellipoulou-Bottis, Tort Law Hellas, Kluwer Law International, 2003, 18-20.

επιτυχής και την ακολούθησα πιστά, έστω φεύγοντας από το ελληνικό δίκαιο κάπως.

Τώρα, αν όλα αυτά είναι μια 'σκέτη προδοσία', αν δεν είναι 'αληθινά', σε στενή έννοια, μπορεί και αυτό να συμβαίνει. Αλλά και πάλι στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, δεν πρέπει να κάποια αντικειμενικά κριτήρια να επικρατήσουν τελικά οι πιο επιτυχείς όροι του δικαίου; Τι το ωφέλιμο θα προέκυπτε εάν στην Αγγλία μιλούσαμε για torts, αλλά στη Γαλλία για delicts κλπ? Με ποιον τρόπο τελικά θα γίνει η ενοποίηση του δικαίου, αφού είναι σχεδόν ιστορική αναγκαιότητα, όπως δείχνουν τα σημάδια των καιρών, να γίνει; Η νομική μετάφραση είναι διαρκές εφαρμοσμένο συγκριτικό δίκαιο. Όλο και περισσότερο βρίσκουμε στις αιτιολογίες των δικαστικών αποφάσεων παραπομπές από πολύ διαφορετικές και διεθνείς πια πηγές δικαίου. Μπορεί οι νομικοί μεταφραστές να μην φτάσουν ποτέ στα ηθικά αυτά διλήμματα που περιέγραψα, όπως εγώ, μπορεί όμως και να συμβεί αυτό. Ίσως και η λύση της 'προειδοποίησης' που περιέγραψα να μην είναι καλή λύση, γιατί, για να παραθέσω ένα ακραίο παράδειγμα, αν πρόκειται να προβείς σε φόνο, για παράδειγμα, λίγη ηθική αξία υπέρ σου έχει να προειδοποιήσεις το θύμα σου (που δεν μπορεί να άμεσα να ξεφύγει) ότι πρόκειται να το σκοτώσεις. Αυτή τη στιγμή, όλα τα σχετικά ζητήματα είναι ανοιχτά και η συζήτηση για αυτά κάθε άλλο παρά 'τετριμμένη' δεν δείχνει ότι πρόκειται να είναι.

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη

λέκτωρ, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας

Διεύθυνση: Βράιλα 8, 49100 Κέρκυρα

Τηλ.: 26610 36175